

KATEŘINA KLÁPŠTOVÁ
ČESTMÍR J. KRÁTKÝ

Encyklopedie bohů a mýtů předkolumbovské Ameriky

MEXIKO

A STŘEDNÍ AMERIKA

KATEŘINA KLÁPŠŤOVÁ
ČESTMÍR J. KRÁTKÝ

**Encyklopedie bohů a mýtů
předkolumbovské Ameriky**

Mexiko
a Střední Amerika

Nakladatelství Libri
Praha 2001

© Kateřina Klápšřtová, Āestmír J. Krátký, 2001
Illustrations © archiv autorů a doporučená literatura, 2001
Maps © Eva Burianová, 2001
Odborná recenzentka: PhDr. Simona Binková
© Libri, 2001

ISBN 80-7277-065-9

Obsah

Mytologie a náboženství
předkolumbovské Ameriky 9

Poznámka k výslovnosti 23

Ediční poznámka 25

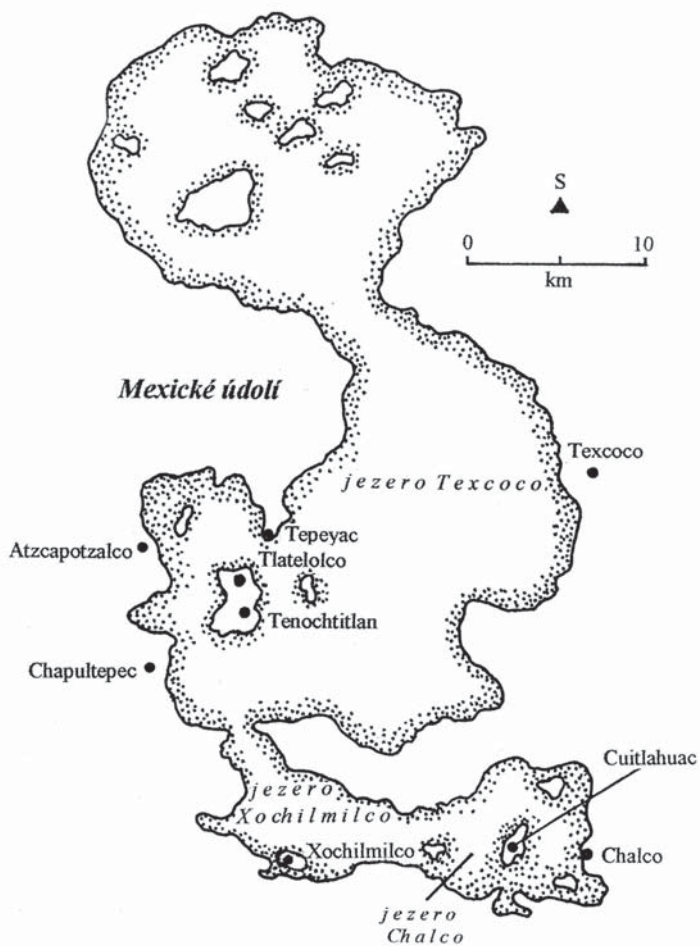
Slovník 27

Prameny studia mezoamerických
mýtů 148

Výběr z dostupné literatury 155

Mytologie a náboženství předkolumbovské Ameriky

Knížka, kterou držíte v ruce, pojednává o mytologii a náboženských představách celé řady etnik areálu, kterému mu se obvykle – a dodejme hned, že nesprávně – říká Střední Amerika. Geografové totiž pod jménem „Střední Amerika“ rozumějí území mezi jižní hranicí Mexika a severní hranicí Kolumbie. Archeologové a antropologové si nicméně vymezili oblast o něco širší, zabírající i větší část jihovýchodního a středního Mexika, a nazvali ji Mezoamerikou. Důvodem je skutečnost, že na celém tomto území vznikly – a posléze zanikly – civilizace, které měly mnoho společných rysů. Nejnápadnějšími z nich byla obživa založená na zemědělství, především na pěstování ↗ kukuřice, stavba pyramid, specifický a komplikovaný kalendářní systém (↗ kalendář), obřad ↗ míčových her s kosmologickým podtextem, povýšení ↗ války na rituál a také pořádání lidských ↗ obětí. Všechny tyto mezoamerické státy či říše (jak se často nazývají) byly teokratickými systémy, v nichž se kladl důraz na státotvornou roli aristokracie a na hierarchické uspořádání početné kasty ↗ kněží.

Mezoamerika byla osídlena již nejméně kolem roku 12 000 př. n. l., ale první civilizace se začala formovat asi před třemi tisíci lety poblíž Mexického zálivu. Jejimi nositeli byli tzv. *Olmékové* – toto jméno bylo ovšem tvůrcům kultury přisouzeno až dodatečně, a dodejme, že chybně, podle jednoho se současných kmenů této oblasti. O jméně, jímž se nositelé „olmécké“ kultury sami nazývali, ani o jejich historii totiž dnes nevíme nic. Veškeré informace pocházejí pouze z archeologických vykopávek jejich center v *La Ventě* a *Tres Zapotes*. Jisté je, že Olmékové rozvinuli intenzivní náboženský kult, jehož ústřední postavou bylo ↗ jaguáří božstvo, že jako vůbec první obyvatelé Mezoameriky užívali hieroglyfického ↗ písma a vypracovali také komplikovaný kalendář; a konečně že šlo o civilizaci zemědělskou, jakkoli

Obří kamenná hlava, jeden z nejcharakterističtějších a zároveň nejzáhadnějších projevů olmécké kultury

adaptovanou na život v nehostinné močálovité pobřežní nížině, a o civilizaci udržující rozsáhlý dálkový obchod. Zato archeologové nedokázali zjistit, co bylo příčinou zániku olmécké „říše“. Kolem roku 400 př. n. l. nicméně obyvatelé opouštějí hlavní sídlo, La Ventu. Na řadě památek přitom zůstaly stopy záměrné devastace.

Lze říci, že olmécká kultura byla první v řadě projevů vysokých kultur, které vznikaly v různých oblastech Mezoameriky – nikoli spontánně, ale ve stálé vzájemné interakci. Další z nich (na rozdíl od „předklasické“ olmécké kultury nazývaná „klasickou“) byla kultura obyvatel sídla nedaleko dnešního Ciudad de México ve středním Mexiku, známého jako ↗ Teotihuacan. Stejně jako o „Olmécích“ nemáme o jeho obyvatelích žádné písemné zprávy, neznáme jejich jazyk ani jméno. V době příchodu Evropanů byl již Teotihuacan v troskách a měl své místo v mýtech tehdejších obyvatel středního Mexika. Zároveň ale je na americkém kontinentu jen málo míst, která by byla archeologicky tak intenzivně zkoumána jako právě Teotihuacan. Velkolepá scenérie města, jeho dvou pyramid a ústřední silnice, lemované desítkami chrámů, dodnes provokuje představivost vědců.

Vrcholné období města se datuje do 1. století n. l. Je jisté, že tak jako Olmékové se i obyvatelé Teotihuacanu věnovali intenzivnímu zemědělství, budovali zavlažovací kanály, pěstovali kukuřici, ↗ bavlnu a fazole a z bavlny tkali látky. Snad i proto vévodil jejich panteonu bůh deště, jenž má nápadně shodné rysy s aztéckým ↗ Tlalokem. S plánovitým členěním obřadního centra Teotihuacanu kontrastuje nahromadění obytných domů na předměstí. Podle odhadů zde mohlo žít 85 nebo dokonce 100 tisíc lidí. I oni ale z města náhle odcházejí a zanechávají po sobě stopy ničení.

Protějškem teotihuacánské kultury, dominující severní části Mezoameriky, tzv. mexickému altiplanu, byla *mayská kultura* v jižní části regionu, v pralesích mexického Chiapasu a poloostrova Yucatan a v dnešní Guatemale, Belize, Hondurasu a Salvadoru. Tak jako jinde v Mezoamerice vznikla tato kultura postupným spojováním malých zemědělských komunit. Někdy kolem roku 300 před n. l. vznikají v mayské oblasti první obřadní stavby, rozvíjí se dálkový obchod. Od počátku křesťanského letopočtu pak především v nížinné oblasti guatemalského Peténu dochází k rozmachu nejen ve smyslu kulturním, ale i ke značnému populačnímu nárůstu. Od 3. do 8. století n. l. byly vybudovány desítky obřadních a sídelních středisek, z nichž lze jmenovat guatemalský *Uxactún* nebo mexické ↗ Palenque, rozvíjí se architektura, sochařství, astronomie i náboženský kult, to vše navazující na předchozí olmécko-zapotécké tradice. Mayské foneticko-hiero-

glyfické písmo (tedy písmo kombinující obrázkové znaky pro celá slova se znaky pro hlásky a slabiky) bylo nejspělejší z celé Mezoameriky. Přestože většina z jejich písemnictví byla spálena španělskými misionáři, zachovalo se mnoho nápisů v reliéfech a na malovaných nádobách. Mayské písmo bylo již z větší části rozluštno a nápisy, většinou náboženského a astronomického obsahu, se tak staly významným pramenem pro poznání jejich duchovní kultury.

Pravděpodobně v 10. století zasáhl mayskou oblast vliv jednoho z etnik severní Mezoameriky, Toltéků, o nichž bude řeč za okamžik. Nedošlo ke zničení mayské kultury (na rozdíl od Teotihuacanu nešlo o jednotné impérium, ale o mozaiku malých států s vlastními panovnickými dynastiemi, která mnohem snáze odolávala soustředěnému útoku), ale k její zásadní modifikaci a také k přesunutí jejího těžiště na poloostrov Yucatan v dnešním jižním Mexiku, kde se nejvýznamnějším centrem stalo ↗ Chichén Itzá. Vnitřní rozpory, války a drancování nicméně ve 12.–14. století vedly k postupnému úpadku, a jakkoli Mayové (respektive řada kmenů, hovořících vzájemně podobnými mayskými dialekty) žili v oblasti Guatemalu a Yucatanu ještě v době příchodu bělochů v 16. století, jejich kultura již v této době v podstatě zanikla.

Mayská a teotihuacanská kultura představují vrcholné projevy klasické fáze mezoamerické historie. Paralelně s ní se ale rozvíjely další kulturní projevy. V údolí dnešního mexického města Oaxaca se na počátku křesťanského letopočtu rozvinula další kultura, kombinující vyspělé zemědělství s duchovními projevy, tzv. *kultura zapotécká*. Jejím střediskem bylo město dnes nazývané ↗ Monte Albán, proslulé především bohatě vybavenými hrobkami. Zapotekové mohli být kdysi blízkými sousedy Olméků poblíž Mexického zálivu – nebo byli dokonce jejich větví před tím, než odešli na jih a na jihozápad. Na rozdíl od tvůrců olmécké kultury přetrvali Zapotékové dodnes a uchovali si svůj jazyk, byť ne svou vyspělou kulturu. Archeologové jsou ale přesvědčeni, že byli kdysi z Monte Albánu vytlačeni představiteli jiné kultury, mixtécké, a že právě Mixtékové vybudovali nejbohatší hroby.

Právě v době zániku Teotihuacanu se v severním mezoamerickém prostoru objevuje další z významných kultur klasického období – *Toltékové*. O tomto etniku se v aztéckých rukopisech objevuje mnoho protikladných zpráv. Většinou jsou líčeni jako národ hovořící jazykem nahuatl, který pod vedením ↗ Mixcoatla dobyl značnou část dnešního středního Mexika a spolu s dalšími kmeny, například *Otomíy*, přivodil v 8. století pád teoti-

huacanské říše. Podle dochovaných aztéckých ↗ kodexů nastoupil první panovník Toltéků kolem roku 720. O něco později pronikli Toltékové dokonce až do mayských oblastí jižní Mezoameriky. Centrem toltécké říše byl mytický ↗ Tollan, sídelní město jedné z podob aztéckého boha ↗ Quetzalcoatla, jež archeologové ztotožnili s lokalitou zvanou Tula, severně od Ciudad de México. Město a s ním celá toltécká říše zanikly ve 12. století.

Aztékové, kteří v následujících stoletích vstřebali značnou část toltécké kultury, připisovali Toltékům vysoký duchovní standard a oceňovali a přejímali i jejich válečný mysticismus. Slovem *toltecayotl* – toltécký způsob – se dokonce v jejich jazyce označovaly výrobky nejvyšší dokonalosti a umělce a řemeslníky, ať byli jakéhokoli původu, nazývali Aztékové *tolteca*.

Významně ovlivnění kontaktem s Toltéky byli i *Mixtékové*, kteří v 8. století ovládli zapotécký Monte Albán. Na rozdíl od Zapotéků či tvůrců teotihuacánské kultury nevytvářeli Mixtékové centralizované říše, ale podobně jako Mayové žili rozdělení do řady nezávislých států. Nebudovali tak velkolepou architekturu jako jiná etnika Mezoameriky. O jejich kultuře máme ale poměrně podrobné zprávy díky tomu, že se zachovalo několik jejich knih – kodexů – s obrázkovým písmem, dnes již částečně rozluštěným. (Naproti tomu mixtécký jazyk, odlišný od nahuaských dialektů, zůstává dodnes neznámý. Objevily se teorie, které původ Mixtéků hledají mezi že obyvateli zničeného Teotihuacanu.) V těchto knihách se popisují události, které se odehrávaly od 8. století n. l. až do příchodu Evropanů. Své náboženské představy Mixtékové v podstatě sdíleli s pozdějšími Aztéky. Podobně tomu bylo i s *Totonaky* u pobřeží Mexického zálivu, jejichž božstva se aztéckým dosti podobala.

Toltécká invaze byla první předzvěstí opakovaných nájezdů ze severu do středního Mexika a zároveň také počátkem poslední, tzv. poklasické fáze mezoamerické historie. Mezi nimi vynikli svým válečným uměním *Huastékové* nebo *Huaxtékové*, jazykově kupodivu příbuzní Mayům. Další severní skupiny, které mluvily jazykem nahuatl, se někdy označují souhrnným jménem *Chichimekové* (což snad znamená „psi“, ale spíše ve smyslu uctívání mytického předka než jako hanlivé přívlastko). Z nich nejvýznamnější byli *Tepanekové*, kteří se usadili ve městě *Azcapotzalku* (v nahuatl Mraveniště) a odtud ovládli celé Mexické údolí. Město bylo založeno v době rozmachu Teotihuacanu a v době jeho úpadku ještě zmohutnělo. Další z chichimeckých skupin, které pronikaly do okolí dnešního Ciudad de México, byla ta, již vedl náčelník jménem ↗ Xolotl. Tato skupina ovládla severovýchod mexické jezerní oblasti a založila tam město ↗ Texcoco, které se mělo stát jedním z nej-

důležitějších center Mezoameriky. Ze slané jezera získávaná sůl byla významným obchodním artiklem, díky němuž vzrostlo bohatství a moc texcoccých, které překonali až ve 14. století *Aztékové*.

Aztékové (jak se nazývali podle své pravlasti ↗ Aztlanu), Tenochové (podle ↗ prapředka Tenocha, jehož jménem bylo nazváno i jejich sídlo ve středním Mexiku, ↗ Tenochtitlan), nebo Mexikové, snad podle jména svého původního boha (↗ Huitzilopochtli) vedli zpočátku ve středním Mexiku ovládaném Tepaneky svízelný život pozdních příchozích. Byli nuceni se usadit v místech pokládáných za neúrodná a nehostinná; nakonec se ve 14. století uchytili na ostrově uprostřed slané jezera. Navzdory počátečním potížím brzy začali expandovat – sto let po založení ↗ Tenochtitlanu již patřili k nejvýznamnějším mocenským seskupením jezerní oblasti a na počátku 15. století ji celou ovládli. Poté pronikli daleko za hranice středního Mexika směrem na jihovýchod, přes země Mixteků, Zapoteků až do vzdáleného *Xoconochka* – Země dýní, oblasti na dnešní hranici Mexika a Guatemaly.

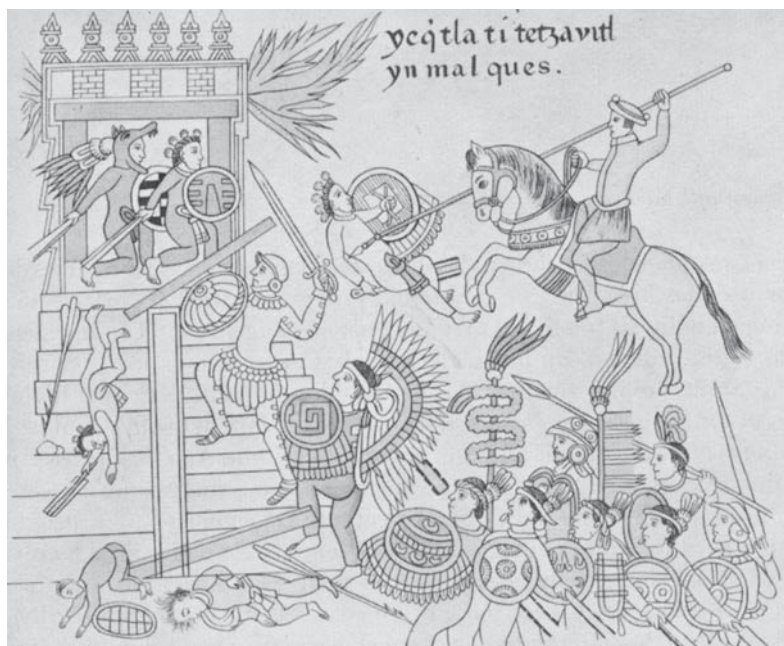
Aztécká kultura se vyznačovala vypjatým militarismem, jenž umožnil její rychlou expanzi, a výjimečným soustředěním na rituál lidských obětí. Ten sice v Mezoamerice existoval již od předklasické doby, ale teprve v aztéckém prostředí dospěl ke svému vrcholu. Aztékové ale také úspěšně asimilovali kulturní a náboženské prvky řady etnik, která si podrobili, především ↗ Tolteků, dokonce začleňovali cizí božstva do vlastního panteonu. Na druhé straně úspěšně vymazávali vzpomínky na předchozí vývoj, pálili původní rukopisy a nahrazovali je novými, v nichž zdůrazňovali vlastní úlohu v mexických dějinách. Proto lze navzdory některým dochovaným písemným pramenům jen velmi obtížně rekonstruovat události poklasického období.

Ani aztécká „říše“ nebyla jednotným organismem, o čemž svědčí i skutečnost, že Aztékové sami sebe obvykle nenazývali souhrnným jménem a označovali se spíše jmény svých sídel; uctívali sice stejná božstva, ale v různých městech jim přikládali rozdílnou důležitost; a dokonce často bojovali mezi sebou. K výpravě Hernána Cortése se v roce 1519 připojili aztéckí obyvatelé města ↗ Tlaxcalli, zatímco většina ostatních aztéckých skupin stála stranou a vyčkávala, jak celá záležitost dopadne. Španělský útok se soustředil na Tenochtitlan, jemuž sousední město ↗ Tlatelolco přišlo na pomoc až v poslední chvíli – a to už bylo pozdě.

Další z poklasických kultur severní Mezomeriky vytvořili *Taraskové*, dnes spíše známí pod svým původním jménem *Purepecha* (Tarasky je nazývali španělští dobyvatelé), v dnešním mexickém státě Michoacan severozá-

padně od Ciudad de México. Centrem jejich říše bylo jezero Pátzcuaro, na jehož břehu vybudovali své středisko ➤ Tzintzuntzan. Taraskové byli jediným etnikem, které nejen odolalo útoku Aztéků (v roce 1478), ale dokonce je ze svého území vytlačilo. Mezi oběma národy pak k žádné další válce nedošlo a tak vznikla kuriózní situace: na jihu a východě sahala aztécká říše až do dnešní Guatemaly, ale nezávislé území Tarasků leželo jen 50 km od Tenochtitlanu.

Zásadní přelom v dějinách mezoamerických kultur znamenal příchod Evropanů. Roku 1519 se Hernán Cortés vylodil v dnešním Veracruz na pobřeží Mexického zálivu a pronikl až k samému Tenochtitlanu, aniž se setkal s výraznějším odporem. Aztékové a jejich vládce Moteuhzoma (Moctezuma) II. Španěly přijali s úctou smíšenou se strachem; nicméně krutost Evropanů, která se nejostřeji projevila zbytečným masakrem několika stovek příslušníků aztécké šlechty, je nakonec vydráždila k odporu. Španělé byli vytlačeni z Tenochtitlanu, v bitvě zahynuly tři čtvrtiny Cortésových vojáků. Po dlouhých a úporných bojích ale bílí vetřelci roku 1521 město doby-

*Na kresbě z koloniálního období Španělé dobývají
Hlavní chrám v Tenochtitlanu.*

li, zajali a nakonec popravili Moteuhczomova nástupce Cuauhtémoca. Ihned po dobytí centra aztécké říše byly zahájeny výpravy dále do vnitrozemí, již počátkem 30. let si například Nuño de Guzmán podrobil Tarasky. V celé oblasti byl zaváděn španělský způsob administrativy, Indiáni byli nuceni odvádět část své zemědělské produkce a pracovat ve stříbrných dolech. První desetiletí po dobytí Tenochtitlanu však byla obdobím chaosu a nepředstavitelného morálního, duševního i fyzického strádání domorodého obyvatelstva. Desetitisíce padly během dobovačných tažení, ale mnohonásobně více Indiánů zemřelo na nemoci zavlečené z Evropy.

Mayové se s bělochy poprvé setkali kolem roku 1511, kdy se na poloostrově Yucatanu zachránila část posádky španělské lodi, která ztroskotala u Jamajky. Následovala řada objevitelských a dobovačných výprav, včetně expedice vedené samým Cortésem, které vyvrcholily ve 40. letech 16. století tažením Francisca de Montejo, během níž Španělé ovládli v podstatě celou mayskou oblast. Vzhledem k roztržštěnosti mayské politické správy si ale některá centra a skupiny udržely svou nezávislost ještě celé století.

Průběh dobývání mezoamerického regionu se odrazil i v našich dnešních znalostech o předkolumbovských národech a jejich kultuře. V samotném průběhu válečných tažení došlo k mnoha ztrátám na hmotných památkách, Španělé vypalovali celá města, v nichž hořely knihovny a umělecká díla, a vraždili příslušníky elit – nositele tradiční vzdělanosti. Zásadní vliv na další osudy indiánských kultur pak mělo působení křesťanských misionářů. Katolická církev by neschválila dobývání nového kontinentu, kdyby zároveň nedošlo k obrácení jeho obyvatel na katolickou víru. Když se ale ukázalo, že na nově získaných územích – v Mexiku, takzvaném Novém Španělsku, a v jihoamerickém Peru – žijí doslova miliony pohanů, byli španělský král i papežský stolec postaveni před úkol najít misionáře schopné naučit se hlavní domorodé jazyky a proces evangelizace koordinovat. Tento úkol mohly splnit především mnišské řády, známé svou disciplínou a organizačními schopnostmi. Františkáni, augustiniáni a dominikáni se ukázali být výtečnými lingvisty. Území si mezi sebou rozdělili tak, aby se všichni nemuseli učit všem jazykům.

Domorodých jazyků a nářečí bylo a je dodnes v Mezoamerice velké množství (Indiáni dnes na svých celostátních konferencích používají španělštinu, aby si navzájem porozuměli). Pomoc misionáři očekávali od příslušníků aristokracie, kteří se jako první naučili evropskou abecedu. Právě ty se také jako první snažili obrátit na křesťanskou víru; od nich se pokoušeli zjistit co nejvíce informací o pohanském náboženství, zejména proto,

aby je pak mohli snáze vymýtit. Z mnohých indiánských aristokratů se stali kronikáři, kteří svědomitě zaznamenávali vše, co si o minulosti pamatovali či co zjistili od svých krajanů.

Snaha co nejrychleji potřit pohanství tak nepřímou vedla k poznávání indiánské minulosti a k hledání pozitivních prvků v domorodých náboženských systémech, prvků, které by nebylo nutné vymýtit, ale naopak zachovat či jen přetřít nátěrem katolické věrouky. Není vyloučeno, že mnohé především františkánské misionáře vedl i prostý zájem o exotické kultury Nového světa. Vrcholem snah shromáždit maximum poznatků o domorodých kulturách a zároveň tyto kultury jednou provždy vymýtit prostřednictvím intenzivní výchovy elit bylo založení františkánské školy Santa Cruz v ↗ Tlatelolku nedaleko Tenochtitlanu, určené pro syny aztéckých šlechticů, kteří měli být později vysvěceni na kněze. Projekt trval jen třicet let; za tuto dobu se nicméně stovky mladých mužů naučily latinský a španělský jazyk. Řada z nich se po absolvování školy ujala funkce guvernérů a domorodých správců (jakkoli žádný z nich nedosáhl kněžského svěcení); zároveň také přeložili z nahuatlu mnoho historických a náboženských spisů. Díky činnosti této instituce a především úsilí františkána Bernardina de Sahagún máme dnes k dispozici řadu unikátních pramenů. To je důvodem, proč o aztéckém náboženství víme vůbec nejvíc ze všech mezoamerických kultur.

Domorodí aztéctí „učenci“ (*letrados*), často upřímní křesťané, významně přispěli k postupu christianizace Mezoameriky. Tím spíše, že i v předkolumbovských dobách platilo, že ve válečném konfliktu vítězila ta strana, jejíž božstva byla silnější. Indiáni tedy věřili, že také Španělé zvítězili, protože jejich ↗ Teotl – Dios – Bůh ↗ Tonantzin – Panna Maria a další křesťanská božstva byla mocnější než jejich vlastní. Přesto evangelizace postupovala velice obtížně, navzdory tomu, že na konci 16. století již na dobytém území existovalo kolem 400 klášterů a přes 1 000 kostelů. Vysocí katolíci hodnostáři dlouho a marně pátrali například po velké soše hlavního aztéckého božstva – Huitzilopochtliho, považovaného za samého Dávla. Dodnes nikdo neví, kam ji Indiáni ukryli.

Jedním z mála pramenů k duchovní kultuře Mayů je kronika dalšího františkána, Diega de Landa, jenž v 50. letech působil jako biskup na Yucatánu. Proslul tvrdými represemi vůči domorodému „modlářství“ a pálením mayských kodexů, ale paradoxně také jako autor podrobné zprávy o mayském písmu, která nakonec umožnila jeho rozluštění. Přestože ale vědci dovedou přečíst obrázkové kodexy, neznají mnoho vlastních jmen, jimiž Mayové své bohy a mýtické hrdiny označovali.